

A MAGY. KIR. ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR SZOCIOGRÁFIAI INTÉZETE

IGAZGATÓ: DR. KRISZTICS SÁNDOR EGYETEMI NY. R. TANÁRA

A PARASZT A MAGYAR IRODALOMBAN

ÍRTA:

DR. VÁRKONYI NÁNDOR

SZOCIOGRÁFIAI ÉRTEKEZÉSEK TÁRA 8. SZÁM.

KIADJA A MAGYAR SZOCIOGRÁFIAI INTÉZET
PÉCS, KÖZPONTI EGYETEM, RÁKÓCZI-ÚT 80.

1940.

A PARASZT A MAGYAR IRODALOMBAN

ÍRTA: Dr. VÁRKONYI NÁNDOR

A „paraszt” szó a régi magyarságban nem egészen azt a fogalmat fedte, amit ma, azaz nem csupán a legszegényebb földművelőteget neveztek így. Mostanában már eléggé éles megkülönböztetésekkel élünk; a zsellér, a földtelen vagy a kicsiny birtokából megélni nem tudó földműves: a *paraszt*; fölötte következik a *kisgazda*, a *nagygazda* és így tovább. Persze, vannak ezek közt is, akik tüntető büszkeséggel nevezik magukat parasztnak, mások azonban lealázó élt éreznek benne, s tiltakoznak ellene. Ez a tiltakozás mutatja épp a differenciálódás eleveenségét, a fogalom történeti módosulását. Ma vagyoni állapotot jelzünk vele, valaha azonban csak foglalkozást jelentett. A névsa foglalkozás viszonyának fordulatait a századok alatt jogtörténetünk tisztázta már, fölösleges itt újból végigmennünk rajta, annál inkább, mert maga az irodalom is nyújt elegendő utalást. Középkori emlékeink parasztnak neveznek mindenkit: urat és szegényt, aki a föld műveléséből él; nevezik jobbágnak is, de ennek a szónak már hűbéres vonatkozása van, azaz a jobbágy lehetett katona-úr vagy udvari ember is. Így mondja a *Szent László királyról szóló ének*:

Környölfekszenek téged császárok,
Püspökök, kerályok és jobbágy urak...

Tinódi a XVI. században még paraszt-urakról beszél. A mai szóhasználat szerint tehát a jobbágy-úr hűbérest jelentett, a jobbágy-paraszt pedig (kis)haszonbérlet, akinek szolgáltatásait azonban nem egyéni megegyezés szabta meg, hanem országos törvény. Az egész középkoron át a jobbágy nem volt rab, nem volt urának tulajdona; csak Werbőczy törvénykönyve tette szolgává, azaz a középkor rabszolgájához hasonlóvá. Ez a szolga-réteg csakugyan rab volt, meghódított népekből, hadifoglyokból, vásárolt szolgákból telt ki, vagyontárgyként szerepelt, s az alkotmány sáncain kívül élt. Erre célozva írja Heltai Gáspár a XVI. század közepén krónikájában, Mátyás népvédő törvényhozásáról: „Mi és a szent királyok nem jobbágyul adtuk a szegény népeket és falukat a városokhoz, hogy a bírák és tanácsosok rabul bírják azokat... Még a nemeseknek is nem adtuk a szegény népet jobbágyul vagy rabul, hanem csak a földet adtuk nekik az ő vitézségekért, hogy majorkodjanak rajta és a szegénység is majorkodjék rajta. És miért, hogy a szegények élék az ő földjüket, azért adjanak nekik a király adója mellett és bizonyos napokon is szolgáljanak nekik: és azért viszontag tartoznak a nemesek véle, hogy gondjukat viseljék és megoltalmazzák őket”.

Ennyi talán elegendő tárgyunk történeti háttéréről, hiszen úgyis nyilvánvaló, hogy a szegény népről, a föld népéről akarunk szólni; de tudnunk kell, hogy a paraszt és a pór szó a régi irodalomban nem mindig jelentette azt, amit ma.

Hősmondáink természetesen nem beszélnek a parasztságról s az Árpád-korról szóló *Gesták* sem: már a címük és a műfajuk is hőökre

utal. Az eredeti népi költészet pedig úgyszólván teljesen ismeretlen előttünk. Ez még nem lenne baj, mert a népköltészet a néplélek kifejezése s ez nem igen változik: az élet és a természet nagy tényei, elemi jelenségei ihletik, a szociális érzés vagy öntudat századokon át hiányzott belőle, éppúgy, mint az egész társadalomból s legfeljebb végzetes események, felforgató fordulatok idején ébredt fel, ahogyan manapság. Bizonyos, hogy az idők kezdetétől fogva megénekelte bűjált gondját, s hogy a középkor óta helyzetének megítélését: egész morális és lelki világát a keresztény vallás rendezte el. Erre vall minden töredékes emléke, a hatás,- amelyet a műköltészetre tett s végül máig összegyűjtött anyaga is.

írott irodalmunk első korszakát, mint egész Európában mindenütt, a hősköltészet (nálunk a krónikákba ágyazva) s az egyházi-vallásos költészet teszi. Mégis, ha végigtekintünk emlékeinken, egy kedves epizód — a legeslegelső között — a nép gyermekét állítja elé: a munkáját énekkel könnyítő szolgáló leány alakját. Ebben úgyszólván egyedül vagyunk az európai irodalmak közt. A feljegyzés nem magyar kéztől származik, Walter kanonok, Szent Gellért kísérője örökítette meg a püspök utazásainak ezt az epizódját, melynek eleven, üde bája nem kisebb, mint zenetörténeti és irodalmi fontossága. Sokszor közölték már, de itt is helyet kér, s ezáltal már talán a mai olvasó számára érthetőbb átírásban adhatjuk:

„Megtörtént egyszer, hogy (Szent Gellért) valamelyik hívének védelmére a királyhoz utaznék. És ennek a vidéknek egy erdős részén, ahol disznókondákat tartottak, volt egy majorság, amelyben déltájt megszállt. Ott aztán éjfél körül egyszerre malomkövek zúgását hallja, melyeket addig észre sem vett. Csodálkozik, hogy mi legyen az? S akkor egy nő, aki a malmot hajrtotta, hirtelen énekelni kezdett. A püspök pedig elámulva odaszól Walternak: Hallod-e Walter, hogyan szól a magyarok muzsikája? („Symphonia Ungarorum”). És mind a ketten nevettek az éneken. Az a néember pedig egymagában forgatta a köveket, s a dalolása magasra fölment. A püspök, aki közben ágyba feküdt, még mindig maga elé nevetve így szól: Walter, magyarázd meg nekem, micsoda dallamú ének ez, amely szent olvasmányomat abba hagyni kényszerít? Feleli amaz: A dal modulációjában van a különbség; a nő pedig, aki dalol, szolgálja a mi szállásadó gazdánknak, s urának búzáját őrli olyan időben, amikor más munkálkodó malmot az egész vidéken találni nem lehet. Mire a püspök: Mesterségesen jár-e (azaz a munkát könnyítő szerkezete van-e) vagy munkálásra? Mondja Walter: Mesterségre is erőfeszítésre is; nem igás barom vonja, hanem a leány keze forgatja körbe. — Ó, bámulatos dolog, mondja a püspök, miképpen kínlódik az emberi nem! Ha mesterséges eszközök nem lennének, ki bírná a munkát? Boldog ez a néember, aki másnak hatalma alatt állva, mégis ily vidám és jókedvű, zúgolódás nélkül teljesíti köteles szolgálatát! Egyszersmind nem csekély értékű pénzüsszeget küldött a leánynak.”

A fejedelmi ősök, a hatalmas királyok és legendás szentek mellett íme, így gondoskodik a véletlen a nép névtelen hőseinek, vagy inkább a népi jellemnek megörökítéséről! Az élénk szellemű, kíváncsi olasz püspöknek és társának figyelmét egykép felkelti a szokatlan, eredeti dallam: a magyar ének modulációja, s a szolgáló derűs életkedve, zúgolódás nélkül végzett robotja. Nagy kár, hogy a dal szövegét nem érthették: bizonyára virágének lehetett; de éppily ismerős előttünk a püspök szociális érzése, amellyel a jelenetet kommentálja, s valóban keresztényhez illően fejezi be.

Ez a vallásos és egyúttal szociális szemlélet jellemzi egész középkori irodalmunkat; társadalmi vonatkozásai kimerülnek a felebaráti szeretet megnyilatkozásaiban. A kor példaadó hőseinek, a szenteknek életrajzában érdemszerző vonáskép állandóan kiemeltetik a szegények, elesettek, özvegyek, árvák gyámolítása. A szegény népről, mint társadalmi rétegről természetesen nem esik külön szó; a középkor, éppen társadalmi berendezésénél fogva, az intézményes nyomort nem ismerte. A kisebb népsűrűség s a kollektív rend úgyszólván mindenkinek nyújtott életlehetőséget és védelmet. Az ínség, a szenvedés egyéni túlkapások vagy aszály, járvány, háborúk következményeként jelentkezett, s a kor vallásos felfogásához híven Isten büntetésének, a Gondviselés javító célzatú fenyítékének számított. Parasztnak lenni ekkor nem jelentett vagyoni elesettséget, hanem csak hatalmi alárendeltséget, s az irodalom nem szűnik inteni a hatalmasokat, hogy ne éljenek vissza helyzetükkel.

Hogy a társadalmi elégedetlenség mennyire a nagy elemi csapások idején mozdult meg csak erősebben és öntudatosabban, arra igen jó példa a XIV. században fellépett óriási pestisjárvány, amely évtizedeken át pusztított világszerte, s amelynek utórezgései száz év alatt sem ültek el teljesen. A fekete halál Déloroszországból indult el, 1348-ban elérte Angliát, 30—40 évvel utóbb pedig már Kínában öldökölt. Európában huszonötmillió ember hullt el egyesek szerint, Kínában tizenhárommillió; felbomlott a társadalmi rend, gazdasági válság tört ki, s az ínség és a rettegés lázongásokban keresett levezető utat. A föld nyomorgó népe a Bibliára hivatkozott: „Míg Éva font, Ádám kapált, urat a földön ki talált?” — ahogyan John Bull, a „kenti örült pap” lázító költeménye mondja. Wyclif eretneksége, a husziták mozgalma aligha érthető meg a lelki megrendülés nélkül, amely a nyomorral és a társadalmi felbomlással járt együtt. Az európai parasztlázadások hullámai a XV. században érnek el hozzánk, éppen a huszitizmus közvetítésével, de a mi mozgalmaink kevésbé erőszakosak. Pozsony megyében Balázs bíró, Nyírségben Márton bíró, Erdélyben Budai Nagy Antal vezetése alatt támadt fel a paraszt-sereg, udai Nagy Antal kétszer is szétverte a nemesek hadait, s végül is Kolozsmonostoron egyezséget kötöttek. Csodálatos dolog: ebben a szerződésben szinte a paraszt-rend megteremtésének csíráját, illetve követelményét lelhetjük meg; egyik pontja így szól: „Évente az Úr mennybemenetelének ünnepe előtt minden falunak vagy mezővárosnak két-két okos örege gyűljön össze Bábolnahegyen avégett, hogy megtudják, nem sértette-e meg *szabadságukat* valamelyik nemes... Kéressék meg a szent királyok leveleit, s ha megtalálták, a szent királyok adta szabadság lépjen életbe; ha nem, a most kötött egyezség legyen irányadó mindörökké.” Utóbb azonban a nemesség mégis felülkerekedett, leverte a paraszt seregeket, s az egyezség semmivé lett.

Ebben a merev szembehelyezkedésben már a hanyatló feudalizmus szelleme érvényesül, melynek pusztításait egy-egy Mátyás „igazságos” uralma ideig-óráig feltarthatta, de amely a fék eltörése után annál önzőbb és vakabb kíméletlenséggel jelentkezett. A föld népe mindjobban érzi kiszolgáltatottságát, a féktelen, istentelen renaissance-főurak igáját, s a bővebb vallásos megerősítés szükségét. Nem véletlen, hogy a protestantizmus és a parasztlázadás egyszerre kél föl Német-

országban, s hogy nálunk a Konstantinápoly ellen induló Dózsa György keresztes hada az urak ellen fordul. Hunyadi János ugyanezekkel a seregekkel tartotta fel a törököt félszázadon át. Werbőczy aztán a bosszút foglalta törvénybe; a paraszt megszűnt a haza polgára lenni, Mohácsnál már magára maradt a nemesség, s bűne következtéképp el is veszejtette az országot.

Ezeknek a szomorú időknek, végzetes eseményeknek elég gyakori visszhangját találjuk meg egykorú írott irodalmunkban. A kódexek prédikációi, elmélkedései mint Isten büntetéséről emlékeznek meg róluk. Apáti Ferenc már a mohácsi vész előtt *Feddő éneket* ír, s keményen megrója az elbizakodott parasztot is, aki Sámsonnak állítja magát, nem tiszteli urát, de ha pórázra veszik s megrázzák szakállát, megalázkodik. A mohácsi vész körül szállongó, egyre bővülő híreket, kósza meséket II. Lajos udvari káplánja, a népből származó Szerémi György gyűjtötte össze, s műve kitűnő emléke annak, mint szemlélték a nagy tömegek a gyászos eseményeket. Bizonyosra vehetjük, hogy mind Dózsa hadának, mind a mohácsi pusztulásnak nagy népi „irodalma” támadt; balladák, krónikás énekek regélték a szörnyű eseményeket a borzongó hallgatóságnak, ahogyan előtte is, utána is századokon és századokon át történt: ez volt a nép újságja, mely nemcsak a nagy tőp+éneti eseményekről számolt be, hanem a jelesebb bűnpercek, kivégzések, gyilkosságok, csodatételek és természeti tűnemények hírét is szerte vitte. Fennmaradtak a balladák töredékei, amelyek Dózsa György és társai megégetéséről szóltak, s egy ének, melyet a becskerekai harcra vonuló sereg énekelhetett:

Bátya, bátya, mely az út Becskerekére?
Uram, uram, ez az út Becskerekére...

A renaissance idejének végé felé járunk, ekkor kezd terjedni nálunk a protestantizmus. A középkori vallásosság közvetítő, kiegyenlítő hatásának vége, urat és parasztot egy világ választja el. Az úr, nemcsak dekadens hatalmi szemlélete folytán, hanem műveltségének tudatában is, lenézi az alacsony népet; Ludovicus Tubero, a dalmát származású történetíró, nagyműveltségű patrícius, így ír Bakócz Tamásról, aki árva jobbágy-gyerekből kevés híján Szent Péter trónjának örököse lett: „Ez a férfiú, mint a magyarok közül . legtöbben, a faluról iskolába jutva, miután a tudományban némi jártasságra tett szert, történetesen Mátyás udvarába került és rövidesen főpappá lett... de sohasem tudta levetni paraszti természetét, mert annak sajátja ravaszra és cselszövényre támaszkodni.” — Az urakkal szemben aztán a protestantizmus szabadítja fel az élesebb társadalmi kritikát; terjesztői, a prédikátorok többnyire a nép fiai közül származnak, s szélesebb látókörrel, korszerű műveltség birtokában bírálják a romlásnak indult ország viszonyait. Munkásságuk, költészetük Szinte egyforma mértékben vallásos és politikai, ami természetes, mert a hitélet süllyedésében és a hatalmaskodásban látják a bajok egyik legfőbb okát.

Romlásainknak egyik oka fejedelmek vattok,
Nagy sóhajtván mindez ország panaszol reátok,
Kémélletlen az föld népén csak hatalmaskodtok,
Az Istennek tisztességét nem oltalmaztátok, —

írja Szkárosi Horvát András. Az ő szemében már a nép teszi az országot, a nép panasza az ország baját mondja el, mely áldozatul «sett az urak fősvénységének:

Néked fáradoznak mind a szegény szántók,
Nagy éhen-szomjan tereád kiáltók,
Néked verejtékeznek a szegény kapások,
Tebenned fázódnak az szomjú halászok,
Néked sütköződnek az futó vadászok.

Pesti György a Paradicsomból kitaszított Ádám képében a maga korának parasztját rajzolja:

Ily mesztelenségbe atyánknak
Csak egy ködment őreája adának,
Csépet, kapát eleibe rakának,
Hogy nagy kinnal földön munkálkodnának.

E kegyetlen sorsnak okai szintén a nagy urak:

A szegénységet annyira nyúzzátok,
Hogy csak az haját, szakállát hagyjátok.

Pedig a szegény ember az igaz ember, Isten kedves gyermeke; a Megváltó hozzá hajolt le, amikor a földre szállott. A Vözeppkor vallásossága nagyszabású, felemelő hatású misztériumok koaéppontjába tette az Isteni Születést, — Bornemisza Péter már a népmese hangján írja le: „Mária és József Názaretből a vármegye székibe, Betlehembe ment., Jézusnak születésekor még csak zsellérházacskája sem volt. Idegen földön, Betlehemben, más ember barmos istállóiban, szegény nyavalyás leányzótól, meleg víz, lágy ruha nélkül, posztócskában, szalma közibe született.”

A törökdülés nyomora, szenvedése s a hitviták felzendülő hangja azonban csakhamar kiszorítja a szociális vonatkozásokat az irodalomból. A paraszt az életmentő vegetálásba vonul vissza, megfélemlített-ségében egyformán igyekszik kiszolgálni a magyar és a. török urat, oda törekszik, ahol épp szelidebb az iga; morális életét egyedül a vallás érinti, mert gyakorlatias idealizmusában a vallás igazságaitól varia a „szabadság” eljövételét is. „Úgy fut a parasztság reám, — mondja a református pap a *Debreceni disputában*, — hogy egymást éri, és azt kérdik, hol van a Szentháromság a Bibliában?” Mai szemmel elég különös, de ezekben a vitákban a legszélesebb népréteg is résztvett, teljes odaadással és hévvel, s volt eset rá, hogy a gyöngébben érvelő felet agyonverte. Kár volna ezt a vonást kifelejteni népünk szellemi arculatából.

De a magyar s a török urak mellé csakhamar új elnyomó lép: a német, önkényét igen megnöveli, hogy a hadijog alapján fegyverrel hódított tartománykép kezeli az országot, melynek rebellis népe útjában áll terjeszkedésének. Ezt is a misera plebs sínyli meg legelőszőr; az ő soraiból, a hajlékából kivert jobbagyságból támadnak a régi „cruxosok”, azaz keresztesek utódai: a kurucok, akik mellé odaállnak a török háborúk végeztével a végvárakból szélnek eresztett magyar zsoldosok és hajdúk: a szegénylegények. A felszabadult várak magyar katonaságát ugyanis kielégítés nélkül elbocsátották s csak az idegen zsoldosokat tartották meg szolgálatban. Egyszerre 8000 ilyen végbeli

magyar katona elbocsátásáról tudunk. A földönfutóvá tett harcosok szegénylegénynek, bujdosónak nevezték magukat, szétszóródtak az országban s ők lettek a Thököly- és Rákóczi-mozgalmak katonaságának zöme, a parasztság desperádóvá tett elemeivel együtt. *Eljött már ideje bujdosásomnak* — írja Janóczy András a XVII. század végén.

Nincsen, látom, a legénynek
Semmi becse, jaj szegénynek:
Mert itthon inkább kedveznek
Az idegen jövevénynek.

A számos „bujdosó szegénylegény éneké”-nek mind ők a szerzők. Népi költészet ez, mint ahogy az egész kuruc-megmozdulás a népből indult, abból a rétegből, melyet elsősorban sújtott a kormányzat hódító, üldöző politikája. Csak amikor a gravaminális és vagyoni sérelmek a nemességet is elérik, akkor áll a gens nobilis Thököly—Rákóczi mellé. A kuruc énekek első hősei mind ilyen vitéz szegénylegények: Buga Jakab, Oláh Géczi, Kapitány István, Zöld Demeter s a nagy Esze Tamás. De magáról is énekel bennük a nép, összekeveri a multat és jelent, a nép-ének időtlen természetete szerint, s éppen ez mutatja valódi népiességüket. Szép példája ennek a *Musztafa, Karafa* kezdetűt

Musztafa, Karafa
És az akasztófa:
Mind ezen három fa,
Mind a három rossz fa.

Körtefa, körtefa,
Gyöngyösi körtefa:
A szegény katona
Megpihen alatta.

Karddal szántja földjét,
Vérrel boronálja,
Mégis ő Fölségét
Igazán szolgálja.

Valódi népdal ez, a nép száján maradt fenn, Erdélyi János jegyezte le először 1846-ban; múlt és jelen összefolyik benne: Musztafa 's Karafa ideje a Rákóczi-harcokéval. A gyöngyösi körtefa Rákóczi gyöngyösi hadikórházára vonatkozik, ahol a sebesült kurucokat ápolták, „ő fölsége” maga a fejedelem, a szerző pedig a nép, aki karddal szántja földjét, vérrel boronálja.

A szatmári béke után a növekedő zaklatás ismét növeli a földönfutók számát, akik közül nem egy szabad mesterségre csap át s lesz belőle szegénylegény, ahogyan ma értjük: betyár, fosztogató. Ezt a szomorú metamorfózist érhetjük tetten *Egy bujdosó szegénylegény énekében*, mely a Thököly leveretése s a Rákóczi fellépése közt eltelt tíz „foglalkozás nélküli” esztendőből származik. A bujdosó jobb idők fordulásaiban reménykedik:

Talán az idő megfordul,
Az jó szerencse megmozdul,
Katona-csillag földerül,
Zabot ő akkor nem koldul.

De addig is:

Hol nem lehet: senkit sem bánt,
Két pénzt, garast ha ő elránt,
Nem sokat vét ő az firánt,
Az mint tanulta, csak úgy szánt.

Ezek az énekek gyakran igen hosszú életűek, időszerű alakításokon, toldozáson-foldozáson mennek át, s egészen elűtő idők, különböző irodalmi korszakok jellemző darabjai válhatnak ugyanabból a versből. Az alábbi vers eredetileg rézsarkantyús, sárgacsizmás kuruc vitézről szól:

Megöltek egy huszárt
Hatvan forintjáért,
Bebetették a Dunába
Piros pej lováért...

Ma már így éneklük: „Megöltek egy legényt...”, vagyis betyár-nóta lett belőle, bizonyára a romantika betyár-kultusza idején, amely egyébként igen szívósnak mutatkozott, s egészen a XIX. század második feléig tartott, ameddig maga a betyár-világ.

De a nép érzésvilága, — hogy tudományos szóval éljünk: — szociális szemlélete más formában is ki-kibúvik ezekből a versekből. Tudnunk kell, hogy a lovas harcost, a huszárt hosszú időközön át a nemesség szolgáltatta: ő volt a „katona”, míg a parasztság a gyalogos hajdút adta. Még egy 1740 tájáról származó vers is ezt mondja:

Katonát ad a nemesség,
Hajdút a szegénység.

S ebből megérthetjük, hogy az egykorú parasztlány miért tartja fenn gyöngéd érzéseit a gyalogot, számára:

A katona Isten fia,
De a paraszt csak mostoha.
Hajdú volnál: szeretnék,
Katona vagy: nem szeretlek.

Így „ír” a nép saját magáról; de a költők más forrásból merítettek. Nyugaton megindul a hanyatló feudális-vallásos rend bírálata: a felvilágosodás, új eszmék támadnak, új szemlélet alakul ki. Rousseau felfedi a civilizáció romboló hatását, visszatérést hirdet a természethez, a romlatlan egyszerűséghez, amelyben szerinte már csak a nép gyermeke él. Megszületik a paraszt-idill fikciója, s egyúttal eszményképpé válik; Trianon parkjában a delnők és a rokokó márkik pásztor-életet élnek, ami sajnos, nem tartja fel a közeledő forradalmat. De az írók száján, akik ismerik a felsőbb osztályok romlott légkörét, gyakran őszinte kritikaképpen hangzik az egyszerű élet dicsérete. Hogy csak egy példát idézzünk a mi felvilágosodásunk költői közül: Orczy Lőrincből nem kenetes álnépiesség, hanem őszinte életszemlélet beszél, midőn elmondja, hogy nagy volt Cincinnatus, amikor az eke mellől hadvezérnek ment és „sipak helyett sisakot cserélt”,

De tarthatom mégis nagyobb mesterségnek,
Midőn a nagyságok magasrul lejőnek,
Pompát, uraságot, hatalmat megvetnek,
Fényes palotákért viskókat cserélnek.

A viskókban emberibb, igazabb az élet:

Nem fényes palotán lakik a boldogság,
Arany kárpitok közt több a nyomorúság.
Nincsen nagyok között tiszta gyönyörűség,
Maszlagos javak a hatalom s dicsőség...

A korszerű emberies felfogásnak, az idill mélyére látó lelkiismereti nemességnek szép példája a beszéd, amelyet az abaúji vármegyeháza felavatásakor mondott:

„Ami a belső lélek esméretnek bizonyosságát illeti, dicsekedhetnék azzal, hogy az adózó népnek pártfogása mindenkor szívemhez úgy odanőtt, hogy rövidségeknek orvoslásában, terheiknek kisebbitésében és egyenlő elosztásában különös buzgósággal iparkodtam... Talán ugyan azt várná valaki, hogy én ezen új épületnek, az új vármegyeházának felépítésében keresem nevem és hivatalom viselésének dicséretét; távol legyen Tekintetes Nemes Vármegye! Tudom én, hogy az illetén nagy és címeres épületekre sok ezer szegényeknek véres verejtéke vagyon tapasztva; jól tudom, hogy azon fehér mész, mely falait az ilyen alkotmányoknak ékesíti, az sokszor a paraszt és pór nemzetnek könnyhullatásával vagyon készítve és néha vérével is keverve; én azért, ha ilyen szemmel nézem ezen jeles épületet, inkább szomorú, mint dicséretes látszatot mutathat.”

A XVIII. század második felében, főként Herder nyomán, igen erős *irodalmi* érdeklődés támad a nép iránt. Ezeknek a törekvéseknek azonban nem a nép ábrázolása, írói feldolgozása, megismerése a célja, hanem épp ellenkezőleg: a népi költészet kincseinek hasznosítása a „mű”-költészet gazdagítására. A szociális érdeklődés teljességgel hiányzik belőle, noha a népies iránynak Faluditól Petőfiig kevés híján száz esztendő előtörténete van. Ezért most nem érdekel bennünket, hogy a költők és tudósok hosszú sora miért s hogyan vizsgálta a népies költészetet, mit gyűjtött össze belőle, s mint hasonította át. A század minden egyes írója résztvett ebben a munkában, amelynek eredményeképp megszületett a népies helyzet-dal divatja, nagy mértékben előre haladt a népi forma- és dallamkincs ismerete, jótékony kiegészítése támadt a szobaszagú almanach lírának, s általában Petőfi és Arany alkotó lángelméje megtört útra talált.

A közvetett, esztétikai haszon tehát igen nagy, sőt meglepő, hiszen egyáltalán nem szoktuk meg, hogy e korszak költőit egy népies irodalmi mozgalom résztvevőinek tekintsük: Faludit, Ányost, Virág Benedeket, Berzsenyit, Kisfaludy Sándort és főként Károlyt, Csokonait, Kazinczyt, Kölcseyt, Vörösmartyt, Toldy Ferencet, Kriza Jánost stb., hogy csak a legismertebb neveket említsük. A közvetlen eredmény: a nép eleven, írói ábrázolása már jóval szegényesebb. Ez az „ábrázolás” ugyanis a betyár-romantikánál egyebet alig termelt. A divatot azonban nem csupán a romantikus kor regényes hajlamai, rendkívülit, szabálytörőt áhító érdeklődése szülte meg, hanem a hanyatló rendi világ viszonyai is: a futóbetyár igen természetes társadalmi termék volt, szinte magától értetődő figura, s a romantikus érdeklődés szerepe csak annyi, hogy a népszerűség kétes glóriájával vontta be a társadalmon kívül álló betyár alakját. (Nem egy mágnásunkról kitartóan járta a hír, hogy titokban sportszerűen betyárkodnak; Jókai egész regényt írt egy ilyen kettős életű nagyúrról, akinek alakját állítólag az „életből vette”.) A jelentős az, hogy a betyár ebben az irodalom-

ban s általában a kor felfogásában is a társadalmi igazságtevő szerepét játssza: a gazdagokat fosztogatja, a szegényeket gyámolítja; nem egyszer pedig éppenséggel a tisztesség, a becsület megtestesítője a romlott úri renddel szemben. Ez a felfogás azonban, más szempontból tekintve, közvetett társadalom-bírálat, s valóban meg is volt ez a hatása; Eötvös József nagy irányregényében, *A falu jegyzőjében* Viola sorsán át épp azt igyekszik megmutatni, hogy az elfajult viszonyok mint sodornak bűnbe olyan embereket, akik más körülmények közt a társadalom hasznos, becsült tagjai lennének. — A nemes haramia évtizedeken át volt irodalmi hős-alak, s főként a színpadon bizonyult hatásosnak; az 1810-es évek végétől Petőfi fellépését megelőző két évtized alatt a következő íróink örökítették meg figuráját: Wándza Mihály, Kovács Pál, Fáy András, Vörösmarty Mihály, Gaal József, Kuthy Lajos, Remellay Gusztáv, Nagy Ignác, Szigligeti Ede. Maga Petőfi reprezentatív színdarabját Zöld Marcinak szentelte, s személyesen akarta a főszerepet eljátszani. — A betyár mellett a paraszt alakja legfeljebb mint kuriózum szerepel, a legtöbbször nevetető céllal.

Ennek a kornak jellegzetes, s már nyíltan szociális célzatú tárgya még a „vár és kunyhó” szembeállítás: az úrfi s a pórleány szerelmi tragédiája, melyet a szívtelen osztálygóg okoz. Ez már nyílt politikum, amit aztán Petőfi a nép költői szemléletének elvévé tesz meg.

Nincs rá szükség, hogy Petőfi és Arany művészi teljesítményeiről szóljunk; művük szociális jelentősége főként az, hogy megteremtették a nép egészséges, etikaibb szemléletét; reális, élő alakká tették a parasztot, annak mutatták be, ami valójában: a nemzetet fenntartó faji karakter őrzőjének, a történelem hordozójának. S ezért természetes, költőileg is megokolt az a törekvésük, hogy politikailag is döntő tényezővé emeljék. Ezt a hitvallást nyílt fogalmazásban örökíti meg Petőfi-nek Arany Jánoshoz írt első levele:

„...Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokallta már látni, mint martirkodnak milliók, hogy pár ezerén henylhessenek és élvezzenek.”

„Petőfi és Arany valóban megteremtették a nép költészetét, de mindjárt be is fejezték hosszú időre. Petőfi a rónák lelkét hozta magával, a jobbágyfiúból lett királyfi csodáját: ezt a szerepet szánta a nép neki. Arany pedig egy magyar mitológia alakjait keltette életre, népteremtő elődöket, óriás erejű hősöket és óriás hatalmú királyokat. A kacagányos ifjú leventék, Árpád, Botond, Délszak tündére, a szöghajú nyájas Etelke helyett Kukorica Jancsi, Toldi Miklós, Iluska, Piroska s a paraszti királykisasszonyok: Gyöngyvér, Ildikó népesítették be az irodalom színpadát: egy addig nem ismert népiség megvalósult ideálképei. Eltűnt a romantika felleget, szakadékos végtelensége, vagy délszaki pompája s a forró mezők, a villogó délibáb távlatai tárultak ki a költészet előtt.

De a távlatok nem telhettek meg eleven étellel, óriási katasztrófa szakadt ránk közben: a szabadságharc bukása, mely megakadályozta a reformkor nagy művének beteljesülését, a nemesség és a parasztság összeolvadását egy belőlük közösen kiszűrődött polgári osztályon át. Az önkényuralom úgyszólván kiirtotta ennek az osztálynak meglévő

elemeit, s elgátolta az egészséges nemzeti tagozódás folyamatát. Új polgári osztályunk támadt, s ez követte Európa polgári történelmének sodrát: polgári történelmet csinált a nemzet történeti osztályaival szemben. Arany és Petőfi költői színpada kiürült, mert maga a nép is lekerült a történelem színpadáról. Arany és Petőfi, a nagy alkotók, még szoros élettani kapcsolatban voltak a néppel, ők testesítették meg erőit az irodalomban; mihelyt azonban a népet kitörölték a történeti szereplők sorából, eltűntek képviselői az irodalomból is. Az ő művükből táplálkozó költészet művelői közt hírmondónak sem akad „népi fi”, az irodalom, amelyet teremtenek („népies-nemzeti líra”, Gyulai iskolája), hamarosan akadémiai régiókba emelkedik, hivatalos iskolává lesz, s ami a legfontosabb, hangsúlya a népiesről a nemzetire tolódik át, azaz a történeti hagyományok ápolását vállalja, mialatt népiessége egyszerű formakultusszá sekélyül.

A legszomorúbb sorsra azonban a népszínmű jutott. Pedig elég egészségesen indult el; Szigligeti törte meg az útját, s már a negyvenes években nagy sikereket ért el népies drámáival. De hamar észrevette, hogy a divatra kapott népszínmű nem egészséges továbbfejlődése az iránynak; ő már észrevette a parasztdráma társadalmi csíráit, ezért alakjait kispolgári szereplőkkel keverte, hogy így erőteljesebb drámai helyzeteket kapjon, libben követte őt tanítványa, Tóth Kde is, aki éppen e felfogás alapján teremtette meg a népszínmű legmaradandóbb példáit. De a valódi népszínműnek nálunk még nem volt rokonlelkű közönsége; az a műfaj, amely az asszimilálódó polgárság fénykorában tett szert viharos népszerűsége, ennek a polgárságnak ízléséből nyerte az ihletet, s jobb példáiban a népdal világát igyekezett színpadra vinni. A népdal hangulatát, idillikusságát kiterjesztette a paraszt egész életére, semmitmondó, érzelmes mesék keretében, — egyszóval dramatizálta a népdalt. Azonban csakhamar maga a népdal is a polgári ízlés befolyása alá került, bécsies-cigányos habarék-népiesség virágozott fel a színpadokon, a költészet és a zene hajszálcsövei eltömődtek, a paraszt bújá-gondja ismeretlen maradt, s a drámából népoperett lett, amelyre kár szót vesztegetni.

Komoly eredményt, hosszú szünet után, Gárdonyinál találunk, ő Petőfi és Arany hagyományának tovább örökítője, — nem formában, hanem a szemlélet' terén. Megmarad a két véglet: a nyájas idill és a társadalmi irányzatosság között. Az osztálykérdéseket nem igen látja meg, s nem annyira a paraszt társadalmi helyzetének a tényeit rajzolja, hanem inkább az érzelmi következményeit. Mindazáltal a paraszt ábrázolása nála nagyot lép előre realitásban. Jókai még szereti színpadias pózban felléptetni parasztjait, akik egy kissé a közönség felé fordulva kerekítik ki mondókájukat, az író helyeslő kacsintásától kísérve. Mikszáth az ellenkező végletbe esik, minden áron kisszerűséget igyekszik éreztetni, ravaszkodó aprólékosságot, mi több: korlátolt modorosságot, de tudjuk, hogy Mikszáth mindig irtózott a széles mozdulatoktói és a pátosztól. Gárdonyi valahol középütt áll Tóth Ede jobb darabjainak szűk, nyomott realizmusa és Arany klasszikus nagyvonalúsága között. A népszínmű hamisított álparasztja teljesen eltűnik színpadáról, viszont nem az a néha dúvadnak ható ösztönlény sem, aminek Móricz Zsigmond látta eleinte. Az ő parasztja alapján véve érzelmi életet él; minden tapasztalata érzések alakjában rakódik le

benne, melynek hőfokát vérmérséklete szabja meg; ez teszi világnézetét erkölcsivé, őt magát bölcsé; ezért nem ingadozik, nem kételkedik, mint a civilizált ember, hanem tud drámailag, azaz határozottan cselekedni. Ezeket a vonásokat, melyeket Gárdonyi vetett föl először, Tömörkény és Móra Ferenc rajzolják tovább.

Velük elérkeztünk a mához, amelynek kialakulatlansága még nem enged bővebb részletezést. Érezzük, hogy Móricz Zsigmondban, Szabó Dezsőben nagy úttörők jelentek meg közöttünk. Újak az eszközeik, s céljaik nem kisebbek, mint Petőfié. Móricz a naturalista társadalombírálat eszközeit használja, szükségszerűen túloz, hatalmas drámákat robbant ki, hogy utat teremtsen egy helyesebb és igazságosabb szemléletnek, amit a paraszt mai sorsa s a reávaró történeti szerep megkövetel. Példát ad s hatalmas anyagot ragad fel az életből, mégis a parasztság az ő kezében mintegy alakításra váró nyers tömeg — sárarany — marad, aminthogy az valójában is: eleven szemrehányás minden úribb réteg, úri történelem felé. Szabó Dezső a paraszttal együtt a fajt is meglátja, s szintén óriási méretű mondanivalóval birkózik, amelyből ébresztő és mélybe ható gondolatok villámlanak elő, de amelynek tiszta körvonalait nehéz megtalálni. Szabó romantikus, mint minden igazi ébresztő, parasztjának képét igényes és türelmetlen idealizmus rajzolja meg, s ezért néha hézagos: nem látjuk viszonyát a polgársághoz, a nyugati és a keleti, főként a keleti műveltséghez, s nem látjuk tisztán felemelkedésének útját.

Móricz és Szabó hozták felszínre a népiesség bűvő patakját, amely Petőfi és Arany óta, egy félszázadon át a föld alatt szivárgott. Sokan vannak, akik a medret tovább ásni, a művet folytatni akarják. Az első követelmény, amelyet a folytatóknak meg kell valósítaniuk: a népi közösségnek nem csupán érzete, hanem ténye — a szó lelki és társadalmi értelmében. Ezt aényt Erdélyi József, Kodolányi János, Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron, József Attila, Veres Péter, Féja Géza, Sinka István s a többiek magukkal hozzák. A népnek nem csupán helyzetét, jó-rossz sorsát élik át, hanem személy szerint magukban hordozzák azokat az igényeket, szükségességeket is, amiket ez a helyzet s ez a sors megszüil. A nép minden eddiginél nagyobb mértékben a történelem hordozója ma, s mivel sorsa a mostani pillanatban válságosra fordult, szükségletei a nemzet döntő, történelmi szükségletei lettek. Ezek az írók, tehetségük fokától függetlenül, jóval többek, mint valamely irodalmi irány, valaminő izmus megteremtői; művük jelentősége abban van, hogy személy szerint megjárták az utat, amelyet a népnek s a magyar történelemnek meg kell tennie, ha a bukást el akarja kerülni. Hiteles példák, a történelmi igazság személyes megtestesítői és bizonyítói. Lényük és művük a kollektív jelenség természetével bir, írói munkáiknak nincsenek „hősei”, nem típusokban, mintaképekben-. Túri Danik, Bőjthe Jánosok, Esze Tamások kiemelkedő alakjaiban látják a népet, hanem atomjaiban és tömegében egyszerre. Csak az egész nép él a szemük előtt, s a nép csak egyszerre, tömegében emelkedhetik fel, vagy pedig elbukik. Az új írókkal valóban maga a nép vonul be teljes irodalmi és ideológiai felszereléssel a magyar szellemi életbe.

Felelős kiadó: Dr. Krisztics Sándor.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.
A nyomdáért felelős: Mészáros József igazgató.